

Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e

III. SELİM VE DÖNEMİ

SELİM III AND HIS ERA

from Ancien Régime to New Order

EDİTÖR

SEYFİ KENAN

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
İcadiye Bağlarbaşı caddesi 40
Üsküdar 34662 İstanbul
Tel. (0216) 474 08 50 Faks (0216) 474 08 74
www.isam.org.tr

Kapak: III. Selim odasında (Kostantin Kapıdağlı, 1803; TSM, nr. 17/30)

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin
31.10.2008 tarih ve 2008/31 sayılı kararıyla basılmıştır.

Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara

© Her hakkı mahfuzdur.

İstanbul, Aralık 2010

Kenan, Seyfi (ed.)
Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve dönemi = Selim III and
his Era from Ancien Régime to New Order / Seyfi Kenan (ed.) – İstanbul :
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
752 s. ; 24 cm. – (İSAM Yayınları ; 88. Akademik Araştırmalar Dizisi ; 7)
Dizin var.
ISBN 978-605-5586-27-0

*Geldim řu âlemi ıslah edeyim
Özümü meydanda gördüm sonradan
Zaman mahlûkuna meylimi verdim
Sermayemden zarar gördüm sonradan*

Anonim Türk Ezgisi
Kaynak kişi: Feyzullah Çınar

İçindekiler / Contents

ÖNSÖZ / PREFACE • 9

GİRİŞ / INTRODUCTION • 13

III. Selim ve Islahat / Selim III and Reforms • 25

Kemal Beydilli, *III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar* • 27

Mehmet Öz, *Kânûn-i Kadîm: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı mı, Islahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı mı?* • 59

Muzaffer Doğan, *III. Selim Döneminde Devlet Teşkilâtına Dair Bazı Düzenlemeler* • 79

İlhami Yurdakul, *III. Selim'in İlmiye Islahatı Programı ve Tatbikatı* • 105

Seyfi Kenan, *III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar* • 129

İktisat ve Teknoloji / Economy and Technology • 165

Suraiya Faroqhi, *In Quest of their Daily Bread: Artisans of Istanbul under Selim III* • 167

Cengiz Kırılı, *Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı* • 183

Tuncay Zorlu, *III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi* • 213

Siyaset ve Diplomasi / Politics and Diplomacy • 253

Kahraman Şakul, *Osmanlılar Fransız İhtilâlî'ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması* • 255

Güneş Işıkse, *II. Selim'den III. Selim'e Osmanlı Diplomasisi: Birkaç Saptama* • 315

Enes Kabakçı, *Napoléon Bonaparte'in Mısır Seferi (1798-1801)* • 339

Yüksel Çelik, *III. Selim Devrinde Mısır'da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798-1807)* • 351

Mustafa Aydın, *III. Selim Zamanında Kafkasya* • 367

Fatih Yeşil, *İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu:
Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi* • 391

Yeniçeriler ve Nizâm-ı Cedîd / Janissaries and Nizâm-ı Cedîd • 495

Mehmet Mert Sunar, *Ocak-ı Âmire'den Ocak-ı Mülgâ'ya Doğru:
Nizâm-ı Cedîd Reformları Karşısında Yeniçeriler* • 497

Aysel Yıldız, *Şeyhülislam Şerifzâde Mehmet
Atâullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-yı Selîmiyye* • 529

Yüksel Çelik, *Nizâm-ı Cedîd'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud
Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839)* • 565

**Sultanın İlk Daimî Sefirleri / The Sultan's First
Permanent Envoys • 591**

Alaaddin Yalçinkaya, *III. Selim Döneminde
Dış Temsilciliklerin Kurulması* • 593

Abdullah Uçman, *III. Selim'in Viyana Elçisi:
Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi* • 625

Sanat ve Müzik / Art and Music • 639

Günsel Renda, *Sultan III. Selim ve Resim Sanatı* • 641

Şehvar Beşiroğlu, *Sultan III. Selim ve Besteleri* • 653

**Sonuç Yerine: Dönemin Sonu ve Sened-i İttifak /
In Lieu of Conclusion: The End of Era and the Deed of Alliance • 665**

Ali Yayıcıoğlu, *Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu'nda
Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi* • 667

EK 1 / Appendix 1 • 711

EK 2 / Appendix 2 • 725

Dizin / Index • 729

ÖNSÖZ / PREFACE

Viyana'ya orta elçi tayin edilen Ebûbekir Râtıb Efendi, heyetiyle birlikte görev yerine giderken Macaristan'da yol üstünde bulunan Izsák köyüne uğradığında tarih Ocak 1792'yi gösteriyordu. Kasabayı andıran büyüklükte olan bu köyden Mihál Nayed adında bir Macar beyzâdesi elindeki IV. Mehmed'in tuğrasını taşıyan bir ferman ile ağa mektubu ve mübâyaa tezkeresi gibi Osmanlı döneminden kalma bazı belgeleri gösterdiğinde, Ebûbekir Râtıb Efendi, "Şimdiden sonra bunlar neye lâzımdır, bunları ihrâk etmelidir!" demiş ve Macar beyzâdesi de "Elbette Âl-i Osman bir ulu devlettir, 'grand seigneur'dür; bir devletin bu ismi alması kolay bir iş değildir. Yine geri gelecektir, dolayısıyla elimizde bu sened bulunsun; zamanla lazım olur!" şeklinde cevap vermişti.

Bu konuşmadan yaklaşık bir ay önce ise devletin başlıca simalarından oluşan bir heyet 27 Aralık 1791 günü şeyhülislamın evinde bir araya gelerek güncel siyasî meselelerin dışında yaşanan gelişmeler için imparatorluğun nasıl bir strateji izlemesi gerektiğini görüşmüş ve Yaş Antlaşması'na yol açacak mükâlemelerin yapıldığı ve içlerinde Nizâm-ı Cedîd ıslâhatıyla ilgili lâyiha verenlerin de yer aldığı bu toplantıda, Rus tarafının talepleri tartışılırken heyettekilerden bazıları, "Bu antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'na üç beş yılı geçmeyen uzunlukta nefeslenecek bir vakit kazandırabilir; ancak daha sonra Ruslar tekrar saldıracaklardır. Dolayısıyla bu zaman zarfında, askerî teşkilât ve eğitim düzeninden iktisadî alana kadar ciddi bir yapılanma ve yenilenme sürecine girilmediği takdirde '...nefeslenecek vakit' dediğimiz vaktin Anadolu yakasına hicret ve intikal vaktimiz olacağı güneş gibi zâhirdir" sonucuna varmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içeriden ve dışarıdan iki farklı görünümünü dile getiren bu satırları okurken, 18. yüzyılın önde gelen entelektüellerinden

Ragıp Paşa'nın, – bugünün diliyle – “uzaktan bakıldığında bu devlet heybetli bir aslan gibi gözüktür; ama yanına yaklaştığınızda bu aslanın yalesinin dökülmüş, dişlerinin sökülmüş ve pençelerinin tırnaksız olduğunu görürsünüz” şeklindeki sözlerini hatırlamamak mümkün değildir.

Osmanlılar'ın sosyal hayattan siyasî yapıya, askerî düzenden eğitim ve düşünce dünyasına kadar değişen çeşitli alanlarda yaşadıkları açısından çok önemli evrelerden birini oluşturan; birbirleriyle uyumlu veya uyumsuz iniş çıkışların, tartışmaların, önemli gelişmelerin, hatta sıçramaların yanında derin hayal kırıklıklarının da yaşandığı bir aşama olan ve III. Selim'in tahtta oturduğu bir zamanla buluşan bu dönem hakkında bir çalışma yapma fikri, açıkçası 2006'da İSAM'da gerçekleştirdiğimiz “150. Yılında Islahat Fermanı” konulu konferanstan sonra aklımıza düşmüştü. Konferansı veren Kemal Beydilli hocamızla bir sohbet esnasında, III. Selim'in katledilişinin 200. yılına rastlayan 2008'de hem bu hükümdarı ve yaptıklarını anmak, hem de askerî alandan okullaşmaya varıncaya kadar bu döneme damgasını vuran çeşitli gelişmeleri veya olguları tartışmak düşüncesi doğdu ve bu düşünce kısa zamanda olgunlaşarak İSAM'ın desteğiyle küçük bir projeye dönüştü. Aralık 2008'de yurt içi ve yurt dışından gelen çeşitli araştırmacıların katılımıyla “Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e: Ölümünün 200. Yılında III. Selim ve Dönemi” başlıklı iki gün süren bir sempozyum gerçekleşti.

Mütevazı bir bütçeyle yapılan bu sempozyuma davet edemediğimiz; fakat sempozyum esnasında bu konu üzerinde çalışmakta olan ve doktora tezlerini bitiren bazı arkadaşlarımız oldu. Sunulan bildirileri makaleye dönüştürme aşamasına geçtiğimizde, birkaç kişi haricinde herkes makalesini gönderdi; ancak sempozyum programında yer veremediğimiz Günsel Renda hocamızdan ve tezlerini bitiren diğer arkadaşlarımızdan da kitap çalışmasına katkıda bulunmalarını istedik. Onlar da bizi kırmadılar ve böylece beş çalışmanın daha bu projeye dahil olma imkânı doğdu.

Bu kitap çalışmasında asıl hedef, ölümünün 200. yılında III.Selim'i ve dönemini çeşitli açılardan değerlendirmek, “nizâm-ı kadîm”den “nizâm-ı cedîd”e, başka bir ifadeyle klasik yönetim sisteminden yeni düzene geçiş çabasını ve sonuçlarını özgün araştırmalarla ve disiplinlerarası bir çalışma yöntemiyle tartışmaktır. Tabi ki herhangi bir çalışmanın, başkalarının destek ve yardımı olmadan arzulanan yetkinliğe ulaşması mümkün değildir.

Bu çalışmanın hazırlık sürecinde fikirlerinden istifade ettiğim ve daima teklifsiz yardımlarını gördüğüm, araştırmalarında genellikle III. Selim ve dönemi üzerinde yoğunlaşan Kemal Beydilli hocamıza özel bir teşekkür borçluyum. III. Selim deyince hemen akla bu dönem hakkında kapsayıcı ilk ciddi çalışmayı yapan Stanford Shaw ismi de geliyor doğal olarak ve içimizden, keşke o da hayatta olsaydı da uzun yıllar bu döneme emek vermiş birisi olarak ondan da son bir yazı alabilseydik; ancak programımız ona yetişemedi. Ama yine de Shaw'un III. Selim üzerine yapmış olduğu, bence Edward Said'in oryantalizm tanımlamasının epey uzağına düşen çalışmalarını burada bir kez daha anmak isterim.

Bu çalışmanın farklı aşamalarında yardımlarını esirgemeyen Suraiya Faroqhi, İdris Bostan, Feridun Emecen, Ali Akyıldız'a ve kitabın son şeklini almasında yaptığı son dakika katkısından dolayı –son dakikada kurulmuş veya yazılmış bir makale değil kesinlikle, zira doktora tezinden çıkardı– Ali Yaycıoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim. Sempozyumun gerçekleşmesinden kitaba dönüşmesine kadar ihtiyaç duyulan desteği ve imkânı sağlayan İSAM çalışanlarına, özellikle kitaplaşma sürecinde özverili ilgi ve yardımlarını gördüğüm tashih, dizgi ve tasarım bölümündeki arkadaşlara ayrı ayrı teşekkür ederim. Altı yıldır İSAM Yayınları başkanlığını yürütürken her kitapta olduğu gibi bu çalışmada da yardımlarını gördüğüm ve yayınların hummalı trafiğini yetkinlikle takip eden Sema Doğan'a, bu sürede çıkan her kitap yazarı gibi ben de teşekkürlerimi ifade etmeliyim.

Niyazi Berkes'in Türk çağdaşlaşma tarihinin “ikinci aşaması” olarak adlandırdığı III. Selim dönemindeki askerî yapıdan dış siyasete, sanattan eğitime kadar yayılan çeşitli alanlarda yaşanmış gelişmelerde, yenileşme çabaları konusunda “ne olduğunu” ortaya koymaktan veya olanın göz alıcı bir şekilde “fotoğrafını çekmek”ten ziyade, “niçin olduğunu” inceleyen araştırmalardan oluşan bu çalışmanın Türk siyaset, kültür ve çağdaşlaşma düşüncesi tarihine mütevazı bir katkı sağlamasını ümit ederim.

Seyfi Kenan

Kadıköy, Ekim 2010

III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması

M. ALAADDİN YALÇINKAYA*

Temelleri Nizâm-ı Cedîd döneminde başlatılan ve zaman içinde daha da pekiştirilerek günümüze intikal eden yenilikler arasında diplomasi alanında yapılan çalışmalar önemli yer tutmaktadır. Bu alanda yapılan ıslahatlar ile Türk hariciyesinin ilke ve usulleri belirlenmiş, dâimî büyükelçilikler kurularak Avrupa devletleri arasında cârî olan diplomasi kurallarının Osmanlılar tarafından da kabul edilmesi sağlanmıştır. Bilindiği gibi III. Selim'in en büyük amacı, **Nizâm-ı Cedîd** ile Osmanlı Devleti'nin köhnemiş olan her türlü siyasî, askerî, malî, sosyoekonomik, kültürel kurum ve sistemlerini, gelişmiş olan Avrupa ülkelerini dikkate alarak yeniden düzenlemektir. Bu hususta gerekli bilgi ve tecrübenin tedariki, ancak Batı ülkeleri ile kurulacak olan çok yönlü diplomatik ilişkilerle mümkündü. Gerçekten Nizâm-ı Cedîd hareketinin teorik temelleri, meselâ Ebûbekir Râtib Efendi gibi elçilerin yazdıkları lâyihalara dayanmaktaydı. Daha geniş kapsamlı bilgi ve tecrübe transferi ise dâimî büyükelçiliklerinin kurulmasını gerektirmekteydi. Nitekim Sultan III. Selim'in tercihi de bu yönde olmuştur.¹

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

1 M. Alaaddin Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman-Turkish Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, (doktora tezi), Birmingham Üniversitesi, 1993 ve M. Alaaddin Yalçinkaya, "Mahmud Raif Efendi As the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, 5 (1994), s. 385-434;

Ortaçağlarda hiçbir Avrupa ülkesinin başkentinde sürekli diplomatik temsilci olmadığı gibi yöneticiler de hariciye politikası fikrine sahip değillerdi. Dâimî ve sürekli diplomasi, XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın birinci yarısı arasında var olmaya başladı. Batı'da dâimî elçilikler (permanent embassies) ilk önce İtalyan devletler tarafından 1450'lerden itibaren oluşturuldu. Batılı tarihçilerin belirttikleri gibi XV. yüzyıl İtalya'sı dâimî ve organize olmuş diplomasiinin merkeziydi. Papalık ise Yeniçağ Avrupası'nın diplomasi alanında ilk gerçek uluslararası kuruluşunun sahibiydi. Bu yeni elçilik usulü aynı asrın son çeyreğinden sonra diğer Batılı ülkeler tarafından benimsendi ve benzer şekilde diplomatik temsilciliklerini karşılıklı olarak açmaya başladılar. Yeniçağ Avrupası'nda Ortaçağ'dakinden farklı olarak diplomasiinin **dâimî** (permanent), **dünyevî** (secular) ve **gizli** (secret) olması kabul edildi.²

Bu yeni ilkelere uygun olmak üzere İtalyan devletleri arasında ilk dâimî elçilik Milan Dükü Franseco Sforza tarafından 1455 yılında Cenova'da açtırıldı. Savoy dükü, papalık sarayına 1460 yılında bir temsilciyi devamlı kalmak üzere tayin etti. Bu elçiye dinî işlerle olduğu gibi dünyevî işlerle de uğraşması hakkında tâlimat verildi. Nicodemus adında bir elçi de Milan dükünün diplomatik temsilcisi olarak 1469 yılından itibaren Floransa'da bulunuyordu.³

Diplomatik temsilcilik oluşturmada Venedik Cumhuriyeti özel bir yere sahiptir. XV. yüzyılın ikinci yarısında siyasî, ekonomik ve kültürel bakımdan en yüksek noktasına gelmiş olan Venedik, zenginliğini çok yaygın siyasî ve ticarî bağlantılarıyla elde etmişti. Bu tür ilişkileri sağlamanın en başarılı yolu ise devletin diğer ülkelerde diplomatik kuruluşlar

E. Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, (Ankara, 1968); T. Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807", *JAOS*, 83 (1963), s. 295-315 ve *Ottoman Diplomacy and the Great European Powers, 1789-1802*, (doktora tezi), California University, 1961; E. Z. Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, (Ankara, 1946); S. J. Shaw, *Between Old and New The Ottoman Empire Under Sultan Selim III 1789-1807*, (Massachussets, 1971).

2 Ortaçağlar ve 1450 ve 1500 yılları arasında Avrupa devletlerinin ve papalığın izlediği genel dış politikalar hakkında bkz. R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy 1451-1789*, (London 1928), s. 1-6.

3 Mowat, *European Diplomacy*, s. 5.

tarafından en iyi şekilde temsil edilmesini sağlamak idi. Bundan dolayı Venedik ilk olarak İstanbul'da 1454, sonra da Paris'te 1478, Viyana'da 1495 yıllarında dâimî elçiliklerini açmaya başladı.⁴ Venedik Cumhuriyeti'nin arkasından Osmanlı Devleti ile diğer Avrupa devletleri arasında siyasî ve ticarî ilişkilerin gelişmesine paralel olarak İstanbul'da yeni dâimî elçilikler kurulmasına izin verildi. Bunun sonucunda Polonya (Lehistan) 1475'ten, Rusya 1497'den, Fransa 1525'ten, Avusturya (Nemçe) 1528'den, İngiltere 1583'ten, Hollanda 1612'den, İsveç 1737'den, Napoli (Sicilyateyn) 1740'tan, Danimarka 1756'dan, Prusya 1761'den ve İspanya 1787'den itibaren İstanbul'da dâimî elçi bulundurmaya başladı.⁵

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasî ve ticarî ilişkilerde bulunmaktaydı. Bu ilişkiler, önceleri **çavuş**, sonraları ise **fevkalâde büyükelçi** veya **ortaelçi** unvanıyla yabancı devletlere gönderilen geçici (ad hoc) elçiler aracılığıyla yürütülmüştü.⁶ Osmanlı elçileri Viyana, Paris, Petersburg, Stockholm, Berlin, Varşova ve Madrid gibi Avrupa başkentlerine ve Tahran, Yeni Delhi, Buhara ve Rabat gibi

4 Mowat, *European Diplomacy*, s. 6; Yalçinkaya, "Mahmud Raif", s. 393.

5 Yalçinkaya, "Mahmud Raif", s. 1-3; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara, 1984), s. 268-270; B. Spuler, *Die Europaishe Diplomatie in Constantinopel*, (Braslau, 1935), s. 46. Kanûnî devrinden 1302 (1886-87) yılına kadar olan yabancı ülkelerin elçi ve temsilcilerinin adları ve süreleri için bkz. *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, (İstanbul, 1302), s. 430-490.

6 Osmanlı Devleti'nin elçilikleri ve onların raporları hakkındaki genel çalışmalar için bkz. F. R. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Yayımlayan ve Tamamlayan B. S. Baykal), (Ankara, 1987); A. Süslü, "Un aperçu sur les ambassadeurs ottomans et leurs sefaretname", *TAD*, 14/25 (1981-1982), s. 233-260; M. Alaaddin Yalçinkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", *OTAM*, 7, 1997, 319-338 ve "Kuru-luştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü", *TALİD*, 1/2 (2003), s. 423-489; Hasan Korkut, "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *TALİD*, 1/2 (2003), s. 491-511 ve E. Afyoncu, "Sefâretnâmeler", *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, (İstanbul, 2007), s. 108-119. Sefâret-nâme türündeki bilinen ilk vesika Akkoyunlular'a gönderilen Tâceddin'in raporudur ki, Fâtih Sultan Mehmed devrinin son on yılına tesadüf etmektedir. İkinci sefâret takririni, elçi olarak 1495 yılında Macaristan'ın başkenti Peç'e (Peçoy/Peçevi) gönderilen Hacı Zağanos adındaki bir çavuş yazmıştır (bu elçi ve raporu için bkz. G. Karamuk, "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Belleten*, 56/216 [1992], s. 391-403).